

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ข้าว เป็นสิ่งทีหล่อเลี้ยงชีวิตคนส่วนใหญ่ในสังคมโลกมาตลอดระยะเวลาแห่งการพัฒนาอันยาวนานของมวลมนุษยชาติ แหล่งอารยธรรมสำคัญของโลกหลายแห่งมีพัฒนาการจากชุมชนเกษตรกรรมซึ่งทำการเพาะปลูกข้าวเป็นพืชหลักโดยมีชาวนาเป็นผู้บุกเบิก ผู้พลิกฟื้นแผ่นดินจากป่า ผู้ไถนา ผู้การทำเกษตรกรรม และสร้างสมองค์ความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับข้าวและธรรมชาติ

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีแผ่นดินซึ่งอุดมสมบูรณ์และเหมาะสมสำหรับการทำนาปลูกข้าว ทำให้สามารถผลิตข้าวเพื่อบริโภคเองภายในประเทศ และเป็นพืชเศรษฐกิจสำหรับการส่งออก เลี้ยงสังคมโลกมาหลายศตวรรษ ซึ่งการทำนาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยมีความแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศ สภาพดินฟ้าอากาศ ผสมผสานกับภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้คิดค้นปรับปรุงระบบของกระบวนการทำนา ให้เหมาะสมและถ่ายทอดองค์ความรู้สืบมาจนถึงปัจจุบัน

เขตจังหวัดภาคเหนือตอนบนหรืออาณาจักรล้านนาในสมัยโบราณ เป็นพื้นที่และสังคมที่มีความพิเศษในการทำนาปลูกข้าวที่หลากหลาย กล่าวคือ ปลูกข้าวไร่ได้ในที่สูง ปลูกข้าวเหนียวและข้าวเจ้าได้ในที่ราบลุ่ม โดยในช่วงระยะเวลาหนึ่งปีสามารถทำนาได้ 2 ครั้ง คือ การทำนาปีกับนาปรัง ล้านนา มีภาษาบาลีกำกับว่า ทสฺลคฺขเขตตนคร หมายถึง เมืองแห่งความอุดมสมบูรณ์พูนสุข มีที่นาสิบแสนไร่ เป็นที่อยู่อาศัยของชนหลายชาติพันธุ์ และต่างยังชีพด้วยการเพาะปลูก โดยมีข้าวเป็นอาหารหลัก สุริยวดี อ่องสกุล (2539) ให้ความหมายตามคํานิยามด้านสังคมและประวัติศาสตร์ว่า คือ ดินแดนที่มีนํานับล้านนา เป็นคำคู่กับล้านช้าง ดินแดนที่มีช้างนับล้านตัว ขณะที่ วิไลภรณ์ ศรีป่าซาง (2548) กล่าวว่า ล้านนาเป็นสังคมอยู่อาศัยของชนหลากหลายชาติพันธุ์ เช่น ชาวไทยวน ซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ ชาวไทลื้อ ชาวไทของ ที่เชื่อกันว่าติดต่อกับกลุ่มชนในพื้นที่มานานแล้ว ก่อนที่จะอพยพเคลื่อนย้ายลงมาเพิ่มอีกในตอนหลังตามหลักฐานที่ปรากฏในยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าวใส่เมือง (ราวยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น) ชาวไทจีน แห่งกลุ่มแม่น้ำจีน หรือที่ชนต่างกลุ่มเรียก ไทจีน อยู่ในจังหวัดเชียงตุง ประเทศพม่า และชาวไทอื่น ๆ อีกหลายกลุ่ม รวมถึงไทภูเขาอีกหลายเผ่า แต่หากถือพื้นที่ตามที่ปรากฏในแผนที่ประเทศไทยปัจจุบัน ล้านนา คือ ดินแดน 8 จังหวัดในภาคเหนือตอนบน ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน และหากถือรวมถึงเงื่อนไขอื่น ๆ ที่ปรากฏตามตำนานและค่านวัฒนธรรม ล้านนาอาจหมายรวมถึงเมืองเชียงตุงและ

สิบสองปันนา ในประเทศจีน และบางส่วนในประเทศลาวด้วย ล้านนามีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักร โดยกลุ่มเมืองดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกันในหลาย ๆ ด้าน เช่น ภาษา ศิลปวัฒนธรรม และความเชื่อ

ล้านนา เป็นสังคมเกษตรกรรมที่บริโภคข้าวเป็นหลักเหมือนพื้นที่อื่น ๆ หลายแห่งของประเทศไทย ทำให้มีการสร้างขุ้ข้าวเพื่อเก็บรักษาข้าวไว้บริโภคและเพื่อใช้ขยายพันธุ์เพาะปลูกในปีถัดไปเช่นกัน การปลูกสร้างขุ้ข้าวหรือในภาษาล้านของล้านนาเชียงใหม่เรียกว่า หลองข้าว พบว่าการปลูกสร้างหลองข้าวเป็นจำนวนมากในหลายพื้นที่ แต่ละพื้นที่ก็มีเอกลักษณ์และอัตลักษณ์แตกต่างกัน โดยทั่วไปหลองข้าวซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะเฉพาะ จะเป็นอาคารไม้ได้ดูสูงบางแห่งได้ดูสูงกว่าได้ดูเรือนที่อยู่อาศัย มีระเบียงโดยรอบ หลังคาลาดต่ำคลุมระเบียงและมีจั่วหลองข้าวมีลักษณะที่แข็งแรง เนื่องจากโครงสร้างใช้ไม้ขนาดใหญ่ทั้งเสาและคาน เพื่อรับน้ำหนักลักษณะของหลองข้าวจะบ่งบอกศักดิ์และฐานะของเจ้าของ เช่น หลองข้าวขนาดใหญ่ แสดงว่าเจ้าของมีที่ดินจำนวนมาก มีฐานะดี ส่วนที่มีข้าวเก็บไม่มาก จะสร้างหลองข้าวขนาดเล็กหรือสร้างเป็นเสวียน เป็นแบบง่าย ๆ ไม่ถาวรนัก การที่หลองข้าวมีรูปทรงและสัดส่วนที่สวยงาม ตลอดจนถึงมีกระบวนการในการสร้าง มีปัจจัยและเหตุผลหลายประการที่เกี่ยวข้อง เช่น คติความเชื่อ วันเดือนปีที่สร้าง ตำแหน่งทิศที่ตั้ง ชนิดของโครงสร้าง การเลือกหาวัสดุมาสร้าง ตลอดจนถึงสัดส่วนและความสูง การหันหน้าจั่ว เป็นต้น ซึ่งถือเป็นสิ่งก่อสร้างที่สำคัญคู่กับเรือนอยู่อาศัยและแสดงออกถึงภูมิปัญญาของชุมชนผู้ผลิตข้าวได้อย่างดี

ขุ้ข้าวหรือหลองข้าว ไม่ได้มีการสร้างเฉพาะในเขตพื้นที่สังคมล้านนาของประเทศไทยเพียงเท่านั้น หากยังมีการสร้างที่มีรูปลักษณะและเรียกชื่อแตกต่างกันไปในพื้นที่อื่น ๆ ที่เป็นสังคมเกษตรกรรมข้าวทั้งในภาคอื่นๆ ของประเทศและประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น ประเทศเมียร์มาร์หรือสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ภาพ 1 ขุ้ข้าวในแขวงเชียงขวาง ประเทศลาว

ยุงข้าวหรือที่ชาวลาวโดยทั่วไปเรียกว่า เล้าข้าว ในพื้นที่แขวงเชียงขวาง มีลักษณะเป็นอาคารทรงจั่วยกใต้ถุนไม่สูงมากนัก ไม่มีระเบียบ หันหน้าจั่วไปทิศเดียวกันหมด โครงสร้างหลักทำด้วยไม้จริง เช่น เสาโครงสร้างหลังคา พื้น ส่วนผนังทำด้วยไม้ไผ่ มุงด้วยหญ้าคาก่อสร้างแบบง่าย ๆ ไม่ถาวรมากนัก มักปลูกรวมกันไว้เป็นกลุ่มหลายหลัง โดยแยกออกจากอาคารที่พักอาศัยเพื่อความสะดวกในการดูแลรักษา รวมถึงป้องกันภัย หรือขโมยและสัตว์ร้าย

ภาพ 2 ยุงข้าวในหมู่บ้านผาจอง เมืองน้ำบัก ประเทศลาว

เขี้ยวหรือเขี้ยวของชาวไทลื้อ ในพื้นที่หมู่บ้านผาจอง โดยทั่วไปเป็นแบบที่สร้างติดกับตัวเรือน โดยยกเป็นแคร่สูงจากพื้นพอประมาณ ทำหลังคาพาดคลุมต่อจากเรือน ขนาดไม่ใหญ่สร้างด้วยไม้จริงแบบง่าย ๆ บางหลังทำเป็นเสวียนไม้ไผ่ล้อมนางแล้วทาปิดด้วยมูลวัวควายผสมดินเหนียว มักสร้างไว้ด้านหน้าติดกับบันไดทางขึ้นเรือน

ภาพ 3 ยุงข้าวในเมืองพิมสะหวันนะเขต ประเทศลาว

เล่าข่าวชาวลาวพื้นถิ่น บนเส้นทางระหว่างชายแดนมุกดาหารกับสะหวันนะเขต มีลักษณะของซุงข้าว โดยทั่วไปแบบสร้างแยกจากเรือนหลังคาทรงจั่วยกใต้ถุนสูงพอประมาณ ไม่มีระเบียงรอบ ทำด้วยไม้จริงทั้งหลังขนาดไม่ใหญ่โตนัก มีเสา 6-8 ต้น หลังคาทรงจั่ว มุงด้วยใบหญ้า ใบตองตึง ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นสังกะสี นิยมทำประตูไว้ด้านสกัด (หน้าจั่ว) ตีผนังไว้ด้านในแสดงโครงสร้างคร่าว และเสาไว้ด้านนอก นิยมทำเป็นเสาเหลี่ยม

ภาพ 4 ซุงข้าวในหมู่บ้านยางเกียง เชียงตุง ประเทศพม่า

เขี้ยวหรือเขี้ยวของชาวไทยจีน บ้านยางเกียง เป็นอาคารทรงจั่วยกใต้ถุนสูง มีเสาหน่อ (เสาสั้น) รับคานอยู่แนวกลางทุกช่วง ใช้ประโยชน์ด้านล่างเพื่อเลี้ยงหมู-ไก่ หรือเก็บฟืน หลังคากระเบื้องดินเผา โครงสร้างหลักใช้ไม้จริง เช่น เสา คาน คร่าวฝา ช่อ อดเส ส่วนอื่นทำด้วยไม้ไผ่ เช่น ผนัง ฝา โครงหลังคา ไม่มีระเบียง ทำเป็นพื้นยื่นไว้หน้าประตู ด้านยาวอาคารสะดวกต่อการใช้สอย สร้างแยกห่างจากตัวเรือน อยู่ทางทิศตะวันออก และมักหันหน้าจั่วไปทางเดียวกับเรือนเป็นส่วนใหญ่ นิยมเอาสังกะสีพันรอบเสากันหนูหรือสัตว์เลื้อยคลานขึ้นไปทำลายข้าว ซึ่งคล้ายคลึงกับ หลองข้าวทางภาคเหนือของประเทศไทย

ภาพ 5 ซุงข้าวในเมืองเลน เชียงตุง ประเทศพม่า

เขี้ยวหรือเขี้ยวของคนไทลื้อ บ้านเมืองเลน มีลักษณะโดยทั่วไปเป็นอาคารทรงจั่วมีลิ้นหรือหลังคาปีกยื่นปิดหน้าจั่วหัวท้าย ยกได้สูง รูปทรงแข็งแรงมีเสาดี นิยมทำเสาหน่อ (เสาสั้น) รับน้ำหนักคานระหว่างกลางทุกช่วงเสา โครงสร้างหลักทำด้วยไม้จริง พื้นและฝาผนังทำด้วยไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา มีระเบียงยื่นออก 2 ข้างด้านยาวของอาคาร โดยใช้ไม้ค้ำยันหรือเสารับหลังคาโดยรอบ มีคานสอดกลางเสาแนวยาว วางตงหลักตีแนวขวาง และยังวางทับด้วยตงไม้ไผ่ด้านบนแนวยาวอีกครั้งหนึ่งเป็น โครงสร้างพิเศษที่ไม่เหมือนที่อื่น ๆ

ภาพ 6 เขี้ยวในอำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

เสี้ยวของชาวอีสานบ้านน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น มีลักษณะโดยทั่วไปแล้วเป็นอาคารทรงจั่วยกได้สูงพอประมาณ มีขนาดเล็กกะทัดรัด สร้างด้วยไม้จริงทั้งหลัง แสดงโครงเคร่าฝาและเสาไว้ด้านนอก โดยทำฝาไว้ด้านใน นิยมทำประตูไว้ด้านสกัด (จั่ว) โดยมีพื้นยื่นเป็นระเบียงไว้ด้านหน้า ไม่มีระเบียงโดยรอบ คล้ายกับเสี้ยวของสหวันนะเขต (ประเทศลาว)

ภาพ 7 ยุงข้าวในอำเภอบางปลาหม้อ จังหวัดสุพรรณบุรี

ยุงข้าวชาวบ้านไผ่ อำเภอบางปลาหม้อ จังหวัดสุพรรณบุรี มีลักษณะยุงข้าว โดยทั่วไปเป็นหลังคาจั่วยกใต้ถุนสูงประมาณ 80 เซนติเมตร มีขนาดใหญ่แบ่งเป็นหลาย ๆ ห้อง มีเสารับสั่นและถี่จำนวนมาก ไม่มีระเบียงโดยรอบ โครงสร้างทำด้วยไม้จริงเสาและเคร่าฝาแสดงอยู่ด้านนอก ฝาผนังอยู่ด้านในและมีความสูงจั่วได้ปริมาณมาก

ซึ่งลักษณะยุงข้าวของจังหวัดสุพรรณบุรีคล้ายกับยุงข้าวของจังหวัดลพบุรี (ภาพ 8) ที่มีลักษณะยกใต้ถุนไม่สูงมากนัก มีเสาถี่เป็นจำนวนมาก มีห้องหลายห้องไว้เก็บข้าวที่ได้ปริมาณมาก เรือนหลังหนึ่งอาจมียุงข้าว 2-3 หลัง สร้างต่อกัน โครงสร้างของยุงข้าวจะมีความแข็งแรง มีขนาดกว้างและยาวมาก ไม่เน้นความประณีตในการก่อสร้าง หลังคาทรงจั่ว จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่พบว่า มีการทำนาในพื้นที่จำนวนมากและนิยมเก็บตุนข้าวไว้ในยุงข้าว เมื่อข้าวได้ราคาดีจึงนำมาออกขาย สาเหตุที่ยกพื้นไม่สูงมาก (ระดับเข่า) เพื่อสำหรับในฤดูน้ำหลาก จะสามารถต้อนรับวัวควายหนีน้ำเข้าไปอยู่ในยุงข้าวได้

ส่วนยุงข้าวของอำเภอรูน จังหวัดพะเยา (ภาพ 9) เรียกว่า ทุ้งข้าวหรือตุ้งข้าว ลักษณะมีขนาดเล็กกะทัดรัด หลังคาทรงจั่วยกใต้ถุนเตี้ยระดับเข่าถึงเอว มีระเบียงยื่นออกมาด้านหน้า ประตูมักทำเป็น 2 ห้องไว้เก็บข้าวเหนียวและข้าวเจ้า สร้างแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนนัก แสดงโครงสร้างเสาและเคร่าฝาไว้ด้านนอก ผนังตีแนวตั้งไว้ด้านใน ทำด้วยไม้จริงทั้งหลัง

สำหรับยุงข้าวในหมู่บ้านสบก๊อน อำเภอลำปาง จังหวัดน่าน เรียกว่า เล้าข้าว (ภาพ 10) ซึ่งคล้ายกับการเรียกของชาวลาวและชาวอีสานของไทย มีลักษณะ โดยทั่วไปมีขนาดเล็ก ก่อสร้างแบบง่าย ๆ หลังคาทรงจั่วยกใต้ถุนพอประมาณ และมีบันไดพาดขึ้นถาวรซึ่งแตกต่างจากที่อื่น นิยมทำประตูไว้ด้านสกัด (จั่ว) เหมือนกับเล้าข้าวชาวอีสาน ไม่มีระเบียงโดยรอบ

ทุ้งข้าวหรือตุ้งข้าวที่ชาวบ้านป่าตึง จังหวัดเชียงราย ใช้เป็นคำเรียกยุงข้าว (ภาพ 11) ซึ่งมีหลายขนาดทั้งเล็กและใหญ่แตกต่างกัน ลักษณะยุงข้าวโดยทั่วไปยกใต้ถุนสูง หลังคาทรงจั่วไม่มีระเบียงโดยรอบ มีเสาและเคร่าบนอนไว้ด้านนอกทำฝาผนังแนวตั้งไว้ด้านในทำด้วยไม้จริงทั้งหมด บางหลังใช้เสาคอนกรีตสำเร็จรูปด้านล่างต่อด้วยเสาไม้ด้านบน

ภาพ 8 ยุงข้าวในจังหวัดลพบุรี

ภาพ 9 ยุงข้าวในอำเภอจุน จังหวัดพะเยา

ภาพ 10 ยุงข้าวในจังหวัดน่าน

ภาพ 11 ยุงข้าวในจังหวัดเชียงราย

ภาพ 12 ชู้งข้าวในอำเภอคอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ภาพ 13 ชู้งข้าวในอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

ภาพ 14 ชู้งข้าวในอำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่

ภาพ 15 ชู้งข้าวในหมู่บ้านไร่หลวง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

ยุงข้าวหรือหลองข้าวของชาวไทเงินบ้านไร่หลวง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ มีลักษณะโดยทั่วไปคือ หลังคาเป็นทรงจั่วผสมปั้นหยา 2 องศา ส่วนบนจะชันกว่าชายคากลาง นิยมประดับตกแต่งยอดจั่วด้วยไม้จระไนหรือสระระไน (ไม้กัลิง) บริเวณทั้ง 2 ข้าง เป็นหางหงส์รูปพญานาคคล้ายกับอาคารทางศาสนาของภาคเหนือ ยกใต้ถุนสูงพื้นหัว เสาสี่เหลี่ยมสอบเข้าหากัน จำนวน 6-8 ต้น มีคานยื่นและทำระเบียงโดยรอบ แบ่งออกเป็น 2 ห้อง รูปทรงสวยงามให้ความประณีตในการสร้าง โครงสร้างหลักใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น เสา คาน พื้น ผนัง และโครงสร้างหลังคาเป็นไม้สัก มุงด้วยกระเบื้องดินเผาปลายตัด ไม่มีบันไดขึ้นถาวร ซึ่งปัจจุบันมีหลองข้าวที่มีสภาพสมบูรณ์เพื่อการศึกษาเหลืออยู่จำนวนไม่มากนัก

สำหรับยุงข้าวชาวไทเงินบ้านต้นแห่น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ มีลักษณะรูปทรงสวยงาม ให้ความละเอียดและความประณีตในการก่อสร้างสูง ลักษณะยุงข้าวโดยทั่วไปมีหลังคาทรงจั่วผสมปั้นหยา (2 องศา) มุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์แผ่นบางปลายตัด ยกใต้ถุนสูงพื้นหัวหลายหลังสูงกว่าเรือนมีเสาพิเศษค้ำรับอยู่ 4 มุม เสาโครงสร้างหลักสี่เหลี่ยมตั้งตรงไม่สอบเข้าหากัน ส่วนมากจะมี 8 ต้น ฝาปิดระเบียงบังใบดินอนสูงด้านบน มีตาข่ายกันนกและแมลง แสดงโครงสร้างเสาและโครงคร่าฝาไว้ด้านนอกแล้วทำฝาผนังไว้ด้านใน มักทำเป็น 3 ห้อง ไม้เก็บข้าวเหนียว 1 ห้อง ข้าวเจ้า 1 ห้อง และเก็บเมล็ดพันธุ์หรือข้าวค้ำปีไว้อีก 1 ห้อง ไม่มีบันไดพาดขึ้นถาวร มักสร้างไว้บริเวณทิศตะวันออกของบ้าน และหันหน้าจั่วไปทิศทางเดียวกับตัวเรือน ทำด้วยไม้จริงทั้งหมด จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่า ยุงข้าวจำนวนหลายหลังสร้างด้วยไม้สัก และมีคติความเชื่อ รวมถึงวิธีการก่อสร้างที่น่าสนใจดังนี้

ภาพ 16 หลองข้าวในหมู่บ้านต้นแห่น ตำบลท่าวังพร้าว อำเภอสันป่าตอง

ภาพ 16 หลองข้าวในหมู่บ้านต้นแหน ตำบลท่าวังพร้าว อำเภอสันป่าตอง (ต่อ)

อย่างไรก็ตามในสภาพสังคมไทยปัจจุบันที่กำลังเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตตามวิถีทางแบบอย่างสังคมตะวันตกได้ส่งผลให้หลองข้าวล้านนาที่มีอยู่ในปัจจุบันเริ่มสูญหายไปจากวิถีของการดำเนินชีวิต เนื่องจากสภาพการดำเนินชีวิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงไป ทั้งการเลิกปลูกข้าว การใช้ที่นาเพื่อทำสวนหรือทำเกษตรกรรมด้านอื่น การเลิกสร้างหลองข้าว รวมถึงตลาดหรือช่างที่มีความรู้ความชำนาญในการก่อสร้างหลองข้าวหันไปประกอบอาชีพอื่น ทำให้หลองข้าวไม่ได้ทำหน้าที่เหมือนอย่างเคยเป็นในอดีต หลองข้าวบางหลังขาดการดูแลรักษา ถูกปล่อยให้รกร้างผุพังไปตามกาลเวลา ถูกปรับเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอย และบางหลังถูกขายให้กับพ่อค้าด้วยสาเหตุหลากหลายประการ เช่น ความยากจน การขาดประโยชน์ใช้งาน ต้องการพื้นที่บริเวณบ้านเพื่อขยายปลูกเรือนเพิ่มขึ้นใหม่ ฯลฯ และเมื่อมีการซื้อขาย บทบาทของหลองข้าวก็เปลี่ยนแปลงตามความประสงค์ของเจ้าของรายใหม่ เช่น มีการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะทางสถาปัตยกรรม เพื่อประโยชน์ใช้งานใช้สอยอื่น ๆ อาทิ การต่อเติมดัดแปลงเป็นที่อยู่อาศัย ร้านอาหาร ศาลาพักผ่อน ฯลฯ นอกจากนี้จากการศึกษาของผู้วิจัยได้พบว่า ยังขาดการศึกษา ค้นคว้า และบันทึกข้อมูล เรื่องราวต่าง ๆ ของหลองข้าวในพื้นที่ล้านนาอย่างจริงจัง มีเพียงการศึกษาที่ใกล้เคียงหรือเป็นภาพรวม เช่น การศึกษาของศรีเลา เกษพรหม (2548) เรื่อง ลัวะเยยะไร้ไทไถ่เนา การศึกษาของอรศิริ ปาณินท์ (2543) เรื่อง บ้านและหมู่บ้านพื้นถิ่น การศึกษาของนิคม พรหมมาเทพย์ (2545) เรื่อง ข้าวม่อหลองข้าวคนล้านนา หรือการศึกษาของสุริยา

รัตนพฤกษ์ (2546) เรื่อง หล่องข้าวล้านนา ในขณะที่ภูมิปัญญาชาวบ้านในการออกแบบและก่อสร้าง หล่องข้าวกำลังจะสูญหายไปจากท้องถิ่นและเปลี่ยน อัตลักษณ์เดิมของชุมชนล้านนา

ภาพ 17 หล่องข้าวถูกเปลี่ยนรูปลักษณะเพื่อใช้สอยหน้าที่อื่น

จากลักษณะดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาการออกแบบและการก่อสร้าง หล่องข้าวของล้านนากำลังอยู่ในภาวะขั้นวิกฤต จึงสมควรมีการศึกษาข้อมูลทั้งทางด้านนามธรรม และรูปธรรมที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบการก่อสร้างสถาปัตยกรรมหล่องข้าวของล้านนา เพื่อสร้าง องค์ความรู้ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา การสืบทอดภูมิปัญญาชาวบ้านอันมีค่าและการอนุรักษ์ หล่องข้าวล้านนาต่อไป

จากการสำรวจเบื้องต้นของผู้วิจัยตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2547-2549 พบว่า หล่องข้าวล้านนามี หลายรูปแบบและหลายลักษณะตามแต่ละพื้นที่ ซึ่งล้วนมีความน่าสนใจในการศึกษาวิจัยทั้งสิ้น แต่เมื่อพิจารณาถึงความเหมาะสมในหลาย ๆ ด้าน ผู้วิจัยเลือกหล่องข้าวแบบไทยเงิน บ้านต้นแห่น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นรูปแบบสำหรับใช้เป็นกรณีศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เนื่องจากมี คุณลักษณะและองค์ประกอบสำคัญที่เอื้อต่อการศึกษามากประการ ประกอบด้วย เป็นหล่องข้าวที่มี ลักษณะพิเศษเฉพาะตัว ไม่เหมือนกับหล่องข้าวในพื้นที่อื่น ๆ หล่องข้าวแต่ละแห่งในพื้นที่มีรูปทรง คล้ายคลึงกัน การออกแบบและก่อสร้างในช่วงระยะเวลาหรือยุคเดียวกัน มีความละเอียด ประณีตใน การสร้าง เป็นหมู่บ้านสุดท้ายของล้านนาที่มีหล่องข้าวจำนวนมากพอในการศึกษา สืบค้น และเก็บ รวบรวมข้อมูล ยังคงมีสถาหรือช่างที่มีความรู้ความชำนาญในการก่อสร้างหล่องข้าวเหลืออยู่เพียงพอ สำหรับเก็บข้อมูล รวมถึงเป็นหมู่บ้านที่สามารถคงอยู่ซึ่งเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม และความเชื่อของ ชุมชน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาเนื้อหาและข้อมูลด้านนามธรรมที่ส่งผลต่อการออกแบบและการก่อสร้างสถาปัตยกรรมหลวงข้าวแบบไทยเงิน บ้านต้นแห่น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สรุปหาหลักเกณฑ์การออกแบบและการก่อสร้างทางรูปธรรมของสถาปัตยกรรมหลวงข้าวแบบไทยเงิน บ้านต้นแห่น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่
3. เพื่อสรุปข้อมูลด้านนามธรรมและรูปธรรมที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบก่อสร้างสถาปัตยกรรมหลวงข้าวแบบไทยเงินบ้านต้นแห่น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและการอนุรักษ์หลวงข้าวแบบไทยเงินต่อไป

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ทราบถึงเนื้อหาและข้อมูลด้านนามธรรมที่ส่งผลต่อการออกแบบและการก่อสร้างสถาปัตยกรรมหลวงข้าวแบบไทยเงิน บ้านต้นแห่น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่
2. ทราบถึงหลักเกณฑ์การออกแบบและการก่อสร้างทางรูปธรรมของสถาปัตยกรรมหลวงข้าวแบบไทยเงิน บ้านต้นแห่น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่
3. ได้ข้อสรุปข้อมูลด้านนามธรรมและรูปธรรมที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบและการก่อสร้างสถาปัตยกรรมหลวงข้าวแบบไทยเงินบ้านต้นแห่น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่
4. เป็นแนวทางสำหรับสถาบันการศึกษา หน่วยงานภาครัฐและเอกชน รวมถึงผู้สนใจในการสืบสานภูมิปัญญาและการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมหลวงข้าวแบบไทยเงินต่อไป

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาของการวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาข้อมูลด้านนามธรรมและรูปธรรมที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบและการก่อสร้างสถาปัตยกรรมหลวงข้าวแบบไทยเงิน บ้านต้นแห่น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้

1. ด้านนามธรรม เป็นการศึกษาเกี่ยวกับคติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. ด้านรูปธรรม เป็นการศึกษาตามหลักทฤษฎีทางสถาปัตยกรรม ด้านการรังวัดและทางสถิติ

ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย 2 หมู่บ้านคือ หมู่บ้านต้นแห่นหลวงและหมู่บ้านต้นแห่นน้อย ตำบลท่าวังพร้าว อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ โดยหลวงข้าวที่ใช้ในการศึกษา

คือ หลวงข้าวที่ก่อสร้างในช่วงปี พ.ศ. 2450-2510 เพราะเป็นช่วงที่มีการสร้างและปรากฏหลักฐานการมีอยู่จริง

ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ในหมู่บ้านต้นแหนหลวงและหมู่บ้านต้นแหนน้อย ตำบลท่าวังพร้าว อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้

1. ผู้นำ ผู้อาวุโส หรือปราชญ์ชาวบ้าน
2. เจ้าของหรือทายาทหลวงข้าว ที่ก่อสร้างในช่วงปี พ.ศ. 2450-2510
3. สล่า หรือผู้ออกแบบก่อสร้างหลวงข้าว

นิยามศัพท์เฉพาะ

การออกแบบ หมายถึง การสร้างต้นแบบหรือแบบร่าง ทั้งทางด้านความคิดและการแสดงเป็นภาพ โดยอาศัยความรู้ทางวิชาการ ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อใช้สำหรับการปลูกสร้างสิ่งต่าง ๆ ทางสถาปัตยกรรม ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้หมายถึง การออกแบบหลวงข้าวแบบไทยเงินบ้านต้นแหน

การก่อสร้าง หมายถึง หลักหรือวิธีการในปลูกสร้างสิ่งต่าง ๆ ทางสถาปัตยกรรม โดยอาศัยความรู้ทางวิชาการ ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้หมายถึง การปลูกสร้างหลวงข้าวแบบไทยเงินบ้านต้นแหน

หลวงข้าว หมายถึง สิ่งปลูกสร้างสำหรับเก็บข้าวเปลือก โดยเป็นอาคารไม้ทรงหน้าจั่ว ปั้นหยา ได้สูงชันบนแบ่งเป็นห้อง ๆ สำหรับใช้เก็บข้าวเปลือกให้มีคุณภาพสามารถนำมาบริโภคได้ตลอดทั้งปี ชั้นล่างใช้สำหรับเก็บอุปกรณ์การทำนาของชาวนา หรือใช้เป็นที่อยู่ของวัวควาย หรือประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของครอบครัว มีความหมายตรงกับคำว่า ยุงข้าว ฉางข้าวหรือเสียนในภาษากลาง เล้าข้าว ในภาษาอีสานและภาษาลาว

ไทยเงิน หมายถึง กลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยเผ่าหนึ่งที่อพยพมาจากเมืองเชียงตุง ประเทศพม่า เข้ามาอยู่อาศัยในดินแดนล้านนา มีภาษา ประเพณี ศิลปะ วัฒนธรรมและความเชื่อที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้หมายถึง ชาวไทยเงินในหมู่บ้านต้นแหน